
О.В. Бурова М.Д. Жежера

ВОДРОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ДЕСНЯНСЬКО-СТАРОГУТСЬКИЙ»

Монографія

За загальною редакцією д.б.н., проф. П.М. Царенка

Суми
Університетська книга
2013

УДК 582.232(477.41/.42)
ББК 28.59
Б 91

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. Протокол № 17 від 06.11.2012

Рецензенти:

Т.В. Догадіна, доктор біологічних наук, професор Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

Г.М. Паламар-Мордвинцева, доктор біологічних наук, професор Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

Бурова О. В.

Б 91 Водорості Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» : монографія / О. В. Бурова, М. Д. Жежера ; за заг. ред. д.б.н., проф. П. М. Царенка. – Суми : Університетська книга, 2013. – 182 (2) с.

ISBN 978-966-680-647-8

Уперше узагальнено дані щодо водоростей Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський», розглянуто історію досліджень водоростей на території Новгород-Сіверського Полісся і парку, проаналізовано видове різноманіття водоростей, розподіл видового складу за типами водойм та його особливості. Наведено повний анотований список водоростей, виявлених у водоймах парку та його околицях, визначено нові і рідкісні види.

УДК 582.232(477.41/.42)
ББК 28.59

ISBN 978-966-680-647-8

© Бурова О.В., Жежера М.Д., 2013
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2013

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	4
1. Характеристика фізико-географічних умов Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський»	6
2. Історія дослідження водоростей Новгород-Сіверського Полісся	11
3. Матеріали і методи досліджень	14
4. Загальна характеристика водоростей водойм НПП «Деснянсько-Старогутський»	16
5. Видове різноманіття водоростей різних типів водойм парку	21
6. Нові та рідкісні види альгофлори парку	28
7. Анотований список видів водоростей НПП «Деснянсько-Старогутський»	36
<i>Висновки</i>	169
<i>Список використаних джерел</i>	171

ВСТУП

Водорості становлять собою фотосинтезуючі організми, що населяють різні біотопи, зокрема, як природні, так і штучні водойми. Вони є продуцентами первинної органічної речовини у воді. Багато видів водоростей – важливі агенти процесів самоочищення природних і стічних вод. Як біологічні індикатори ці організми є надійними тест-об'єктами при здійсненні екологічного моніторингу. Співвідношення провідних груп цих рослин та інтенсивність їх розвитку надають досить повне уявлення про стан водного середовища. У зв'язку з цим вивчення водоростей становить значний інтерес.

Альгологічні дослідження в нашій країні розпочато з ХІХ століття, проте до цього часу залишається багато територій з низьким рівнем вивченості різноманіття водоростей. Одна з таких територій – Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський» (НППДС). На території парку розташовані численні водойми (річка Десна, її притоки і заплавні водойми, заболочені ділянки тощо), болотні масиви. Зважаючи на це, а також на майже повну відсутність літературних даних щодо водоростей цієї території, вивчення альгофлори парку є досить актуальним. Слід зауважити, що різноманітні дослідження біоти НППДС здійснюються вже давно, і ця книга є продовженням серії наукових праць, присвячених вивченню природи парку.

Дослідження різноманіття водоростей водойм НППДС, проведене авторами, дозволило визначити видовий склад водоростей, виявити закономірності його розподілу за типами водойм й екологічними угрупованнями. Отримано фонові дані для здійснення моніторингу водоростевого населення водних екосистем. Значущим є те, що виявлено значну кількість видів водоростей, рідкісних і нових для регіону, що характеризує територію НППДС як репрезентативну та цінну з альгологічного погляду.

Автори сподіваються, що ця праця є лише початком фундаментальних поглиблених досліджень альгологічного різноманіття парку із залученням фахівців з різних груп водоростей, а також розширенням досліджень щодо ґрунтової та аерофільної складової альгофлори.

Висловлюємо щиру подяку керівництву НППДС – директору О.М. Капірулі і заступнику директора з наукової роботи та рекреації Г.П. Степаненку, а також співробітникам парку (з особливою подякою С.М. Панченку) за допомогу і підтримку при виконанні цієї роботи. Також автори надзвичайно вдячні редактору цієї книги П.М. Царенку і рецензентам Г.М. Мордвинцевій та Т.В. Догадіній за цінні зауваження й виявлену увагу.

Характеристика фізико-географічних умов Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський»

Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський» (НППДС) – єдиний об’єкт природно-заповідного фонду національного значення на території Сумської області. Він створений у 1999 році, а його площа становить 16215,1 га. Адміністративний центр знаходиться у м. Середина-Буда, власне територія парку – у межах Середино-Будського району. Парк створено з метою довгострокового збереження, відтворення та раціонального використання природних комплексів, а також здійснення рекреаційної діяльності (Деснянсько-Старогутський, 2012).

За фізико-географічним районуванням України територія НППДС належить до фізико-географічної області Новгород-Сіверського Полісся, Середньодеснянсько-Нижньошосткинського фізико-географічного району (Національний, 2008). Ця область є крайньою східною частиною Українського Полісся, на заході вона межує з Чернігівським Поліссям, на півночі та сході її умовною межею є державний кордон України з Брянською областю Російської Федерації, на півдні – із Сумською лісостеповою фізико-географічною областю.

За особливостями ландшафтів, рослинності, використання та режимів охорони на території парку вирізняються дві ділянки – західна Придеснянська та східна Старогутська (рис. 1.1). Старогутська ділянка становить собою дещо витягнутий із заходу на схід суцільний масив, переважно вкритий лісами. Більшу частину земель цієї ділянки передано в постійне землекористування НППДС. Придеснянська ділянка витягнута з півночі на південь вздовж лівого берега р. Десна. Територія цієї ділянки має складну конфігурацію меж і складається з восьми відокремлених

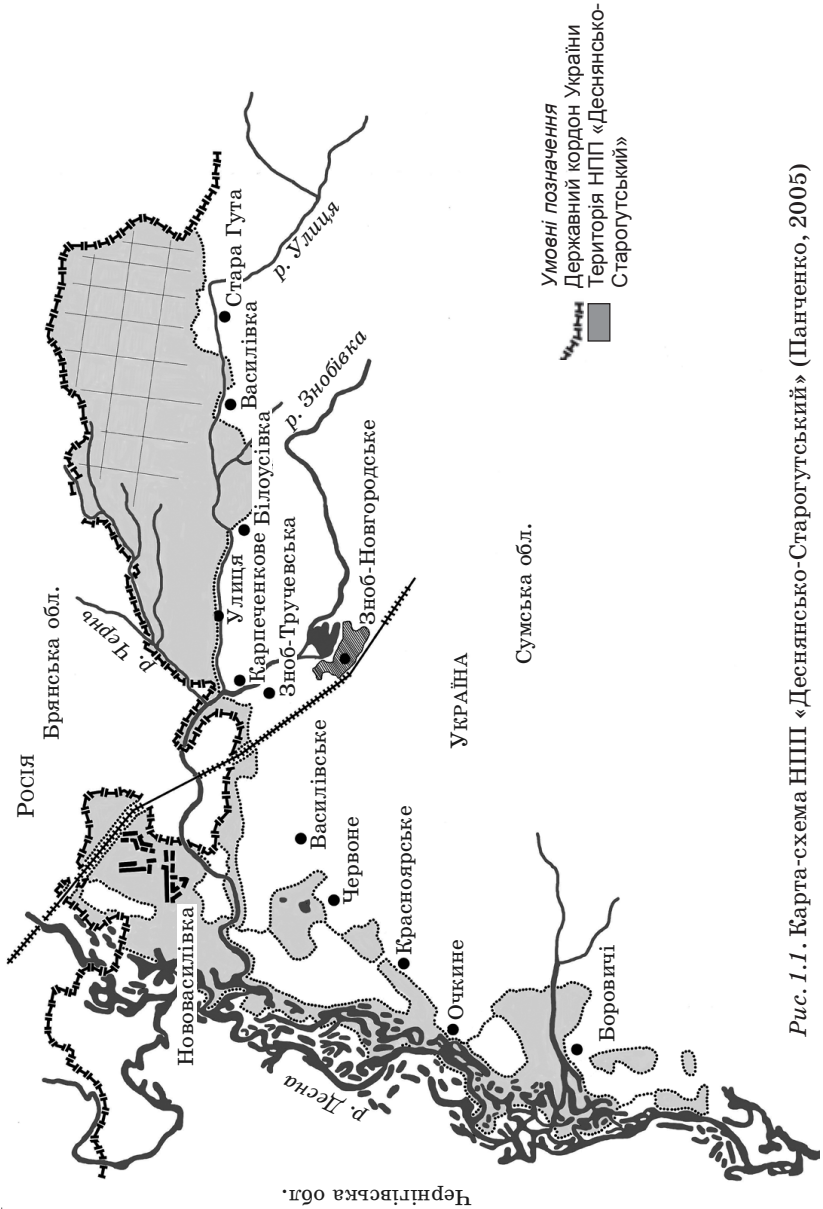

Рис. 1.1. Карта-схема НПП «Деснянсько-Староугутський» (Панченко, 2005)

частин, її землі знаходяться в користуванні місцевих сільськогосподарських підприємств і перебувають у приватній власності (Фіторізноманіття, 2006).

Ліси на території парку займають 52,9% площі (8583,9 га), лучні угруповання (сіножаті та пасовища) – 33,0% (5315,8 га). Заболоченість території становить 4,1% (662,7 га). Водойми та водотоки займають 2,1% території парку (350,2 га); піски, торфорозробки, кар'єри, лісосмуги – 2% (325,4 га). Землі під населеними пунктами, виробничими будівлями та шляхами становлять 1,4% (249,7 га) всіх земель парку. Орні землі охоплюють 4,5% (727,4 га) території (Фіторізноманіття, 2006).

Характерними для Старогутської ділянки є зандрові та морено-зандрові ландшафти. Унаслідок порівняно неглибокого залягання крейдяних порід на її території утворилися просадкові блюдця карстового генезису. Територія ділянки дреноується малими річками Знобівка, Чернь та Улиця (рис. 1.1). Заболоченість території цієї Старогутської ділянки становить більш ніж 7% (у минулому ця цифра була значно вищою). Характер ґрунтового покриття досить одноманітний. На плакорних ділянках переважають дерновослабо- і середньопідзолисті піщані та супіщані оглеєні ґрунти. У безстічних і слабостічних низинах формуються торф'яні і торф'янисто-болотні ґрунти та торф'яники. Болотні ґрунти перехідного типу формуються в замкнених зниженнях серед вирівняних місцевостей із послабленим притоком ґрунтових вод, а болотні ґрунти низинного типу – у проточних пониженнях уздовж терас річкових долин і в улоговинах стоку (Панченко, 2005). Ґрунти з болотним типом ґрунтоутворення в Старогутському лісівництві займають 15% площі (Фіторізноманіття, 2006).

Сучасний рельєф Придеснянської ділянки сформувався під дією р. Десна. Долина Десни має асиметричну будову. Її правий берег різко височіє над рівнем річки, на схилі якого виходять на поверхню крейдяні породи. На відміну від правого лівий берег зазвичай пологий. Він поступово підвищується і широкими терасовими ступенями досягає відповідних правому берегу висот на значній (20–40 км) відстані від річки. Дно її глибоко врізане в крейдяні породи, на яких залягають терасові алювіальні і флювіогляціальні піски відповідних терас різного віку і різного рівня. У поперечному профілі долини Десни визначають чотири тераси. За геологічною будовою й характером ґрунтового-рослинного покриття в межах терасової рівнини розрізняють три типи місцевості:

заплавний, надзаплавний піщано-терасовий і надзаплавний рівнинно-терасовий (Физико-географическое, 1968).

Заплавна тераса р. Десна добре розвинута впродовж усієї долини, має ширину від 1 до 4 км, висота над рівнем річки становить 2–4 м. Абсолютні позначки 117–119 м. Тераса складена алювіальними відкладами (пісками, супісками, суглинками), які залягають на глибоко врізаному в крейдяні породи ложі. Потужність алювію перевищує 10 м. Упродовж заплави є багато озер, стариць, меандр, заболочених ділянок. Для заплавного типу місцевості характерна велика кількість урочищ (сухих і мокрих лук, боліт, озер, лісових масивів тощо). Заплавний тип місцевості значного розвитку набув і в долинах лівобережних приток Десни, що перетинають Деснянську терасову рівнину. У заплавах розміщуються сінокоси і пасовища (Физико-географическое, 1968).

Грунтовий покрив заплави Десни надзвичайно строкатий. У прируслової частині домінують легкі примітивні ґрунти з малопотужним перегнійно-дерновим горизонтом. У центральній частині заплави поширені різноманітні ґрунти – від алювіально-дернових глейових у зниженнях до алювіально-дерново-зернистих суглинчастих з розвинутим перегнійним горизонтом на гривах і вирівняних дренажних ділянках. У притерасній частині представлені типові гігроморфні ґрунти: торф'яно-болотні і типові низинні торф'яники (Панченко, 2005).

Борова тераса р. Десна широко розвинута, вона тягнеться безперервною смугою впродовж заплави і піднімається над нею добре вираженим уступом. Ширина борової тераси – від 2 до 5 км. Піски тераси майже скрізь перевіяні в дюни, що поросли сосновим лісом. Дюни височіють над поверхнею тераси на 3–4 м, іноді на 5–6 м. Потужність пісків борової тераси досягає 20 м, вони лежать на крейдяних породах. Грунтовий покрив у північній частині складається з глинистих дерново-підзолистих ґрунтів, які в південній частині переходять у світло-сірі опідзолені. Ліси мішані. Крім зазначених вище, у долині Десни виділяються також риська тераса, висота якої над заплавою становить 20–25 м, а ширина від 7–10 до 18–20 км, і давня антропогена, її висота 45–50 м, ширина 5–15 км (Физико-географическое, 1968).

Десна на території парку приймає свої праві (Судость, Rogozna та П'ятна) і ліві (Знобівка, Свига) притоки.

Згідно з проектом організації НППДС його територію поділено на чотири зони. Заповідна зона займає площу 2357,4 га і

охоплює озера Великі та Малі Баги в заплаві Десни (40,4 га) та значну частину Старогутського лісового масиву (2317 га). Зона регульованої рекреації є найбільшою (7803,4 га), вона рівномірно розподілена між Старогутською і Придеснянською ділянками. У господарській зоні розташовані два населені пункти, орні землі, перелogi і пасовища, що інтенсивно використовуються. Переважна більшість земель господарської зони знаходиться в Придеснянській ділянці парку. Ця зона займає площу 6052,3 га, а зона стаціонарної рекреації – 2,0 га (Панченко, 2005).

Серед багатьох природно-заповідних територій України НППДС вирізняється високою репрезентативністю ландшафтних комплексів (Панченко, 2005). Охороною охоплені поліські ландшафти (Старогутська ділянка), а також заплава р. Десна та її надзаплавні тераси (Придеснянська ділянка). Особливості цих двох ділянок виявляються й у функціональному зонуванні. Придеснянська ділянка НППДС виконує здебільшого рекреаційні функції, а заповідним ядром парку є Старогутський лісовий масив.

Рішенням 21-ї сесії Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» 26 травня 2009 р. створено біосферний резерват «Деснянський», ядром якого є Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський» (Деснянсько-Старогутський, 2012).